

УДК 026:505(477-25):027.021НБУВ

О. В. Заєць,
кандидат історичних наук
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

**БІБЛОТЕКА «КИЕВСКОГО ОБЩЕСТВА
ЕСТЕСТВОИСПЫТАТЕЛЕЙ»
У ФОНДАХ ВІДДІЛУ БІБЛОТЕЧНИХ ЗІБРАНЬ
ТА ІСТОРИЧНИХ КОЛЕКЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛОТЕКИ
УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Досліджено історію бібліотеки «Киевского общества естествоиспытателей при университете святого Владимира» після 1917 р. Описано склад бібліотеки у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ.

Ключові слова: «Киевское общество естествоиспытателей», відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій, НБУВ.

В умовах характерного для всього світу другої половини ХІХ ст. загального піднесення природничих наук і техніки спостерігалось пожвавлення дослідницької діяльності також і київських учених. Вони об'єднали свої творчі зусилля на базі кількох наукових організацій, прогресивне значення яких визначалось, насамперед, розвитком капіталістичних відносин і наявністю в них сильного ядра патріотично налаштованих свідомих і впливових учених та інженерів.

Історіографія «Киевского общества естествоиспытателей» не дуже велика. Докторська дисертація О. Я. Пилипчука була присвячена науковій і організаторській діяльності товариства [1], В. С. Савчук у своїй статті дослідив поступовий занепад і ліквідацію всіх українських наукових товариств у 20-х роках ХХ ст. [2]. Мета даної розвідки – дослідити долю бібліотеки товариства.

«Киевское общество естествоиспытателей при университете св. Владимира» було засноване в 1869 р. університетськими викладачами – зоологами К. Ф. Кеслером і О. О. Ковалевським, а першим президентом товариства став ботанік і хімік І. Г. Борщов. У різні часи товариство очолювали професори університету геологи К. М. Феофілатов, М. І. Андрусов, біолог С. Г. Навашин та ін. Активними членами товариства були О. О. Коротнев, В. К. Совинський, М. В. Бобрецький, О. М. Северцов,

І. І. Шмальгаузен, І. Ф. Шмальгаузен, А. С. Рогович, М. Г. Холодний, П. А. Тутковський, М. А. Бунге, С. М. Реформатський [3], а також відомий геолог, хранитель мінералогічного кабінету в університеті (з 1884 по 1903 рр.) В. Є. Тарасенко.

Товариство було організатором вивчення природних багатств України, флори і фауни Чорного, Азовського і Каспійського морів. Щороку відряджувало своїх членів для виконання наукових досліджень в різні місця України, Криму, Кавказу. Товариство організувало кілька експедицій, зокрема, В. А. Караваєва – на о. Яву та о. Байкал та ін. Також воно займалося популяризацією природничих знань серед широких верств населення, видаючи «Записки Киевского общества естествоиспытателей» (1870–1917, 1927–1929), «Сборник научных работ Киевского общества естествоиспытателей» (1921–1928) та інші часописи. Зокрема, світ побачили «Указатель русской литературы по математике, чистым и прикладным естественным наукам, ветеринарии, медицине» (28 томів), геологічна карта Києва і Київської губернії. У 1890 р. від товариства відділилася математична секція, у 1907 р. – хімічний гурток. Власне товариство проіснувало до 1929 р. [1]. Товариство працювало за адресою: вул. Володимирська, 51, де розташовувалася власна бібліотека, в якій передплачувалося 75 періодичних видань польською, французькою, німецькою, англійською мовами та журнали майже з усіх губерній Російської імперії [4].

На 1 січня 1926 р. членами товариства було 133 особи, з них почесними – 9, дійсними – 124. Бібліотека нараховувала 7000 назв окремих книг і 800 російських та іноземних журналів та продовжувала поповнюватися далі за рахунок обміну з іншими науковими товариствами. Матеріальний стан членів товариства був достатньо скрутний, адже членські внески (по 3 руб. від 33 членів) стали постійно вноситися лише в 1924–1925 рр. Після наполегливих клопотань товариства від Укрнауки в кінці 1925 р. надійшла субсидія в розмірі 150 руб. на квартал. Вони стали фондом для розсилки своїх видань і поповнення бібліотеки, яка була єдиним місцем зберігання рідкісних комплектів книг і журналів з природничих знань. І все ж таки найгірше становище на початку 1926 р. було саме з бібліотекою, бо адміністрація Інституту народної освіти (колишній університет святого Володимира), вважаючи товариство чужою для себе установою, виселила бібліотеку з колишнього приміщення, відібравши шафи і полиці. Бібліотека знаходилася в коридорі товариства, книги були звалені на підлогу, і ними неможливо було користуватися [4, арк. 1].

16 жовтня 1926 р. було укладено договір, згідно з яким товариство в особі голови академіка І. І. Шмальгаузена та секретаря М. М. Воскресенського на основі мандату з'їзду природничиків передавало свою бібліотеку в

тимчасове користування Всенародній бібліотеці України на 5 років за умови, що їй буде надано окреме ізольоване приміщення з полицями і в цьому приміщенні ніяких інших робіт не буде проводитися. Бібліотека залишатиметься власністю товариства. ВБУ мала відповідати за збереження цілісності, але не відповідала за амортизацію книжок. ВБУ мала право видавати книжки з бібліотеки товариства до своїх читалень, а по абонементу – всім членам товариства. У разі переведення Всенародної бібліотеки до іншого місця, або її ліквідації, або порушення договору умови мали припинити свою дію, хоч би термін ще і не скінчився, і Товариство мало право забрати свою бібліотеку, зробивши відповідні розрахунки за створені каталоги чи інше [5, арк. 1–3]. Отож від 1926 р. товариство почало надсилати до ВБУ два рази на місяць партії журналів по 100 примірників для поступового опрацювання [6, арк. 2].

Всенародна бібліотека в 20–30-х роках ХХ ст. знаходилася по бульвару Шевченка, 14, де на другому поверсі був каталог, що складався з 5-ти частин: 1) загального відділу, 2) бібліотеки колегії П. Галагана, 3) бібліотеки Першої гімназії, 4) бібліотеки Київської духовної академії, 5) бібліотеки «Общества естествоиспытателей». Були також філіальні відділи (Університетський, Подільський, Лаврський, Михайлівський, Софійський). Однак це був період становлення Всенародної бібліотеки, і навіть директор ВБУ С. П. Постернак зауважував, що в бібліотеці немає свого систематичного каталогу періодики, який «більш потрібен аніж на книжки» [7, арк. 52]. Оскільки надходження бібліотеки товариства до Всенародної бібліотеки відбувалося поступово, а з 1929 р. воно взагалі перестало існувати, договір про передачу книгозбірні перестав діяти і вона, відповідно, залишилася окремою колекцією в фондах ВБУ (нині НБУВ).

Основну частину бібліотечного зібрання товариства становить література довідкового характеру з біології, геології, зоології, географії, метеорології, хімії, фізики, математики, а також студії університетів, дослідних установ, земств усієї імперії з цих галузей. Власним досягненням товариства стало видання «Записок Киевского общества естествоиспытателей» в 1870–1917 рр., де друкувалися роботи членів товариства. Щоб бути в курсі всіх нових досягнень в галузі природознавства, для бібліотеки передплачувалися наукові часописи інших університетів, наукових товариств, дослідних станцій. Це такі видання, як «Вестник золотопромышленности и горного дела» (Томск, 1901–1902); «Вестник опытной физики и элементарной математики» (Харьков, 1888–1908); «Вопросы физики» (СПб., 1907–1908); «Горно-заводской листок» (Харьков, 1889–1902); Дневник съезда русских ботаников при Российской академии наук (Л., 1921); «Ежегодник Главного управления землеустройства и земледелия по

департаменту земледелия и лесному департаменту» (СПб., 1908–1914); «Ежегодник Естественно исторического музея Полтавского губернского земства» (Полтава, 1912–1914); «Ежегодник Зоологического музея имп. Академии наук» (СПб.; Л., 1896, 1899–1900, 1902, 1907–1917, 1921–1922, 1926–1932); «Ежегодник магнитно-метеорологической обсерватории имп. Новороссийского университета» (Оренбург, 1908–1913); «Ежегодник отдела земельных улучшений» (СПб., 1909–1914); «Ежегодник по геологии и минералогии России» (Варшава, 1895–1914, 1917); «Ежегодник по сахарной промышленности Российской империи» (К., 1881–1914, 1928); «Естествознание и география» (М., 1896–1898, 1901, 1904, 1909, 1913, 1916); «Железнодорожное дело» (СПб., 1884–1890, 1902–1903); «Журнал общества любителей комнатных растений и аквариумов» (СПб., 1904–1908); «Журнал гомеопатического лечения» (СПб., 1861–1865, 1872–1873, 1875, 1877); «Журналы заседаний Оренбургского отдела императорского русского географического общества» (Оренбург, 1874–1877, 1879–1880, 1882, 1890–1891); «Записки геологического отделения общества любителей естествознания, антропологии и этнографии» (М., 1913–1917); «Записки гидрографического департамента Морского министерства» (СПб., 1842, 1844–1845, 1851–1852); «Записки горного института императрицы Екатерины II» (СПб., 1910, 1912–1915); «Записки Западно-Сибирского отдела имп. Русского географического общества» (Омск, 1879–1885, 1889, 1891, 1893–1896, 1898, 1900–1902, 1906–1908, 1910, 1912–1913, 1915–1916); «Записки имп. Санкт-Петербургского минералогического общества» (СПб., 1866–1900, 1902–1912, 1915); «Записки Новороссийского университета (физико-математический факультет)» (Одесса, 1867–1868, 1871, 1873–1915); «Записки имп. Русского географического общества» (СПб., 1875, 1882, 1891, 1903, 1906); «Записки имп. Харьковского университета» (Харьков, 1874–1879, 1881–1884, 1893–1897, 1899–1900, 1906–1917); «Записки Ново-Александровского института сельского хозяйства и лесоводства» (Варшава, 1872–1882, 1886, 1888, 1895–1896, 1898–1903, 1905, 1907–1917); «Записки Новороссийского общества естествоиспытателей» (Одесса, 1872–1877, 1879–1880, 1882–1905, 1908–1909, 1912, 1914, 1927–1929); «Записки математического отделения Новороссийского общества естествоиспытателей» (Одесса, 1884–1886, 1888–1894); «Записки Подольского общества естествоиспытателей и любителей природы» (Каменец-Подольский, 1912–1913); «Записки Оренбургского отдела имп. Русского географического общества» (Казань, 1870–1877, 1875, 1881); «Инженерное дело» (Тифлис, 1902–1903); «Инженерный журнал» (СПб., 1872–1873, 1875–1882, 1884–1889, 1891–1892); «Летописи Главной физической обсерватории» (СПб., 1876–1878, 1880–1898); «Летописи

магнитно-метеорологической обсерватории имп. Новороссийского университета» (Одесса, 1901–1905); «Летописи Николаевской главной физической обсерватории» (Николаев, 1898–1909); «Математический сборник, издаваемый Московским математическим обществом» (М., 1874, 1876, 1878, 1882–1883, 1885–1886, 1888, 1890–1891, 1893, 1896–1897, 1900–1916); «Материалы для геологии России» (СПб., 1869–1873, 1875, 1877–1878, 1880–1881, 1883, 1885, 1889–1890, 1892–1893, 1895, 1897, 1899, 1900, 1904–1905, 1908–1909, 1912, 1916–1918); «Протоколы заседаний Тамбовского физико-медицинского общества» (Тамбов, 1874–1913); «Труды Карадагской научной станции им. Т. И. Вяземского» (Феодосия, 1918); «Ученые записки Казанского университета» (Казань, 1838–1917).

Незважаючи на те, що основним у діяльності товариства була робота в галузі теоретичного природознавства, однак багато уваги приділялося практичному застосуванню результатів своїх досліджень. Для цього передплачувалася сільськогосподарська земська періодика з усіх губерній імперії. Це, зокрема: «Болотоведение» (Минск, 1912–1915); «Вестник Владимирского земства» (Владимир-на-Клязьме, до 1899 г.); «Вестник Бессарабского земства» (Кишинев, 1881–1884); «Вестник Нахичеванской городской думы» (Нахичевань-на-Дону, 1901–1909); «Вестник Олонецкого губернского земства» (Петрозаводск, до 1917 г.); «Вестник Ярославского земства» (Ярославль, до 1914 г.); «Горно-заводской листок» (Х., 1888–1902); «Известия Санкт-Петербургской городской думы» (СПб., 1863–1916); «Известия Саратовской городской думы» (Саратов, 1908–1917); «Известия Иркутской городской думы» (Иркутск, 1896–1913); «Известия Астраханского городского общественного управления» (Астрахань, 1903–1917); «Известия Бакинской городской думы» (Баку, 1915–1917); «Известия Сухумской садовой и сельскохозяйственной станции» (Ростов-на-Дону, 1912–1914); «Известия Харбинского общественного правления» (Харбин, 1908–1914); «Кавказское сельское хозяйство» (Тифлис, 1894–1896); «Известия Кавказкой шелководственной станции» (Тифлис, 1898–1916); «Забайкальские областные ведомости» (Чита, 1891–1892, 1894, 1896); «Заседания Петербургского собрания сельских хозяев» (СПб., 1891–1897, 1899); «Записки Новгородского общества пчеловодства» (Нижний Новгород, 1880, 1884–1887); «Записки общества изучения Амурского края» (Владивосток, 1888, 1894, 1896–1897, 1900, 1904, 1908, 1913, 1915–1016); «Записки общества сельского хозяйства Южной России» (Одесса, 1885–1889, 1892–1894, 1896–1897, 1901–1902, 1904–1905, 1909, 1911–1916); «Записки имп. Никитского ботанического сада» (Ялта, 1911, 1913–1914, 1916); «Кавказское сельское хозяйство» (Тифлис, 1894–1896, 1899–1905); «Коннозаводство и коневодство» (СПб., 1890–1917); «Лесной журнал»

(СПб., 1872–1893, 1906–1917); «Почвоведение» (М., 1901–1902, 1906, 1909–1916); «Почтово-телеграфный журнал» (СПб., 1888–1906); «Русское богатство» (СПб., 1880–1901, 1909, 1914, 1918); «Рыбопромышленная жизнь» (СПб., 1912–1914); «Сборник Херсонского земства» (Херсон, 1873, 1876–1906); «Статистический ежегодник Финляндии» (Гельсингфорс, 1892–1916); «Северное пчеловодство» (Барнаул, 1896–1897); «Циркуляры по управлению Киевским учебным округом» (К., 1865–1895).

З 1929 р. посилилися процеси централізації в Академії наук України, тому до фонду бібліотеки природників додали інші періодичні видання, які надходили до Всенародної бібліотеки в цей час, не мали ідейного спрямування та не користувалися підвищеним попитом, такі як: «Журналист» (М., 1922–1933); «В помощь районной газете» (М., 1937–1940); «В помощь корреспонденту» (Тбилиси, 1939); «Детский отдых» (М., 1885–1907); «Начальное обучение» (Казань, 1890–1905); «Друг детей» (СПб., 1912); «Детский сад» (СПб., 1906); «Ежемесячник ушных, горловых и носовых болезней» (СПб., 1907–1916); «Ежегодник экспериментальной педагогики» (СПб., 1912); «Зоря» (Львов, 1883–1894); «Зоря Галицкая» (Львов, 1852–1853); «Мода. Журнал для светских людей» (СПб., 1856, 1861, 1912); «Новейшие моды и рукоделие» (СПб., 1909); «Мир женщин» (М., 1912–1916); «Мир искусств» (СПб., 1899–1903); «Модный курьер: издание для портных» (СПб., 1908); «Модели платья» (Л., 1938); «Московский дом моделей» (М.; Л., 1938) та деякі ін.

Оскільки фонд НБУВ зазнавав багато переміщень, інвентаризації, то на виданнях колекції залишилося чимало штампів, щоправда, деякі з них в результаті палітурних робіт втрачені, але ознакою приналежності до колишньої бібліотеки природників є штамп *«Общество естествоиспытателей при университете святого Владимира»*. Шифри журналів в межах Ж 16000–17000. При створенні штучного фонду періодичних видань Російської імперії до 1917 р. у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ багато журналів з фонду Ж 16000–17000 перейшли туди. Журнали з бібліотеки «Общества естествоиспытателей при университете св. Владимира» відображені в генеральному алфавітному каталозі періодичних видань НБУВ.

Друга половина XIX – початок XX ст. були періодом бурхливого розвитку природничих знань. Київське товариство природників було збирачем творчих сил в масштабі всієї України. Воно виплекало багато видатних учених. На жаль, їхній досвід, набутий на основі багаторічних спостережень у галузі ботаніки, геології, меліорації, пізніше був забутий. Отож збережений комплекс «Записок Киевского общества естествоиспытателей» має велике значення для сучасних природників.

Праця членів товариства була безоплатною та добровільною, вони виконували свою дослідницьку роботу і підпорядковували її до потреб народного господарства. Високий теоретичний рівень і практичне значення їхніх робіт і досі є актуальними та вартими уваги, а бібліотека періодичних видань «Общества естествоиспытателей при университете святого Владимира» становить собою автентичне джерело з історії дослідження природи і техніки України.

Список використаних джерел

1. Пилипчук О. Я. Киевское общество естествоиспытателей (1869–1929) : автореф. дис. ... д-ра. біолог. наук : 07.00.10 «Історія науки і техніки». – М., 1992. – 32 с.
2. Савчук В. С. Научные общества и культурная революция на Украине (1917–1931) // Вопросы истории естествознания и техники. – 1995. – № 1. – С. 81–91.
3. Естествоиспытателей общество [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://geo.vladimir.kiev.ua/pq/dic/a--ESTESTVOISPYTATELEJ_OBSCHESTVO/news_arch--2014. – Назва з екрана.
4. Весь Киев. Адресная и справочная книга на 1913 г. – К.: Изд. С. И. Богуславского, 1913. – С. 755.
5. Інститут рукопису НБУВ (далі ІР НБУВ), ф. Х, № 13036. Некоторые данные о состоянии и деятельности Киевского общества естествоиспытателей 5.02. 1926.
6. ІР НБУВ, ф. 52, № 126–127. Піскорська Н. В. Роботи по складанню зведеного абеткового каталогу.
7. ІР НБУВ, ф. 52, № 10. Постернак С. П. Зауваження та нотатки щодо обстеження роботи відділів бібліотеки.

O. Zayets

The «Kyiv Society of Natural Scientists» library in the holdings of the Department of Librarian Gatherings and Historical Collections of the V. Vernadsky National Library of Ukraine

In the article we have defined the degree of the «Kyiv Society of Natural Scientists» activity exploration (1869–1929), examined its origins and defined the goals and objectives of the society activity. We have given special consideration to its library. In particular, we have submitted the data on the scope of the book and magazine collections and details about the library readers. In 1926 the society library was transferred from its previous location in the University of Saint Volodymyr (the Institute of Public Education at that time) and its holdings were temporarily transported to the National Library of Ukraine by the request of the society head – an academician I. I. Schmalhausen, and after the society and accordingly the contract liquidation in 1929 they remained permanently deposited in the library as a separate collection. The principal part of the librarian gathering of the society consists in the referential literature, relevant to biology, geology, zoology, geography, meteorology, chemistry, physics, mathematics

as well as the scholar notes of universities and research institutions, which deal with nature study issues. Despite the fact, that the focal point of the society activities was the one concerning the theoretical nature study, increased attention was paid to the practical implementation of the research results. In this regard the subscription to the territorial agricultural periodicals was conducted from all the provinces of the empire. Since 1929 the centralization processes in the Academy of Sciences of USSR had intensified and the natural scientists library collection received other periodical editions, which had no ideological orientation and were not popular among the public.

Key words: the «Kyiv Society of Natural Scientists», library, the Department of Librarian Gatherings and Historical Collections, VNLU.

Е. В. Заец

Библиотека «Киевского общества естествоиспытателей» в фондах отдела библиотечных собраний и исторических коллекций Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

В статье определена степень изученности деятельности «Киевского общества естествоиспытателей» (1869–1929 гг.), прослежены его истоки, определены цели и задачи работы общества. Особое внимание уделено его библиотеке. В частности, представлены данные о количестве книжного и журнального фондов библиотеки и о читательском составе. В 1926 г. библиотека общества была выслена из своего прежнего помещения в Университете св. Владимира (тогда Институт народного образования), и, по просьбе председателя общества академика И. И. Шмальгаузена, ее фонды были временно переданы во Всенародную библиотеку Украины, а после ликвидации в 1929 г. общества и, соответственно, договора они остались в ней отдельной коллекцией навсегда. Основная часть библиотечного собрания общества состоит из литературы справочного характера по биологии, геологии, зоологии, географии, метеорологии, химии, физике, математике, а также из научных записок университетов, исследовательских учреждений, касающихся вопросов природоведения. Несмотря на то, что основным в деятельности общества была работа в отрасли теоретического природоведения, много внимания уделялось практическому применению результатов своих исследований. Для этого проводилась подписка на сельскохозяйственную земскую периодику со всех губерний империи. С 1929 г. в Академии наук УССР усилились процессы централизации, и в фонд библиотеки естествоиспытателей добавились другие периодические издания – не имеющие идейной направленности и не пользующиеся большим спросом.

Ключевые слова: «Киевское общество естествоиспытателей», библиотека, отдел библиотечных собраний и исторических коллекций, НБУВ.